

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 5, Ocak /January 2021, ss. 37-48.

Geliş Tarihi–Received Date: 17.09.2020 Kabul Tarihi–Accepted Date: 03.10.2020

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

BERKE HAN DÖNEMİNDE İSLAM DİNİNİN ALTIN ORDA DEVLETİ'NE ETKİSİ

FURKAN KUTLU*

ÖZ

Cengiz Han liderliğinde bir araya gelen Türk ve Moğol kabileleri, XIII. yüzyılda başlayan fütuhatları neticesinde Asya kıtası da dâhil Avrupa, Anadolu ve Ortadoğu topraklarının bir kısmını istila etmeyi başarmışlardır. Gerçekleştirilen faaliyetler sonucunda Cengiz Han'ın torunu Batu Han liderliğinde, 1237-1241 yılları arasında başlatılan batı seferi ile birlikte Volga nehrinin kıyısında Altın Orda Devleti kurulmuştur. Cuci neslinin kurmuş olduğu bu Türk-Moğol devleti, diğer Cengizli devletlerinden farklı birtakım özellikleri içinde barındırmaktadır. Bu farklı özelliklerden biri İslam dinini ilk kabul eden Cengizli devleti olmasıdır. Müslümanlığın daha önceleri Volga bölgesine VIII. yüzyılda gelmesinin Altın Orda'nın İslam dinine girmesinde etkisi çok büyük olmuştur. Altın Orda Devleti'nin İslam dinine girmesi ve yayılmasında Yeseviliğin alt dallarından biri olan Kübreviyye tarikatının Bâharziye kolunun etkili olduğu bilinmektedir. Muhtelif kaynaklarda Berke Han'ın Müslüman olması ile ilgili de çok çeşitli bilgiler bulunmakta ve araştırmacılar arasında da çok tartışılan bir konu olmaktadır. İslam dinini benimseyen Berke Han'ın hükümdar olduğu yıllarda devletin dış siyasetinde önemli bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Nitekim Berke Han, kendi öz kuzeninin kurmuş olduğu İlhanlı Devleti'ne Abbasi hilafetini yıkıp halifeyi öldürdüğü gerekçesiyle karşı bir harekât başlatmış ve bunun için de Memlüklü Devleti ile ittifak içerisinde bulunmaktan kaçınmamıştır. Söz konusu bu ittifak neticesinde Altın Orda Devleti'ne birtakım ünlü din âlimleri gelmiş ve ülkede İslam'ın yayılmasına katkıda bulunmuşlardır. Muhtelif kaynaklardan edinilen bilgiler ışığında Berke Han dönemi için ülkenin dış politikasının değişmesinde İslam dininin önemli bir etkisinin bulunmadığı, Berke Han'ın İslam dinini politik bir araç olarak kullandığına ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Özellikle Altın Orda ve İlhanlılar arasında ihtilafli bölge olan Azerbaycan ve Kafkasya topraklarında yaşanan gelişmeler Berke Han'ın Memlüklüler ile ittifak girişiminde bulunmasına neden olmuştur. Türkiye'de Altın Orda tarihi üzerine yapılan araştırmalar yüzeysel olmakla birlikte İslam dininin devlete olan etkisi de çok kısıtlı sayıda incelemeye konu edilmiştir. Araştırılan konular daha çok Moğolların İslamiyet'e girmeleri ve Altın Orda hükümdarlarının İslam dini için yaptığı birtakım İslami faaliyetler üzerine olmuştur. Bu çalışmanın amacı literatür eksiliğinden dolayı oluşan boşluğu doldurmak ve özellikle İslam dininin Altın Orda Devleti'nde yarattığı etkinin daha iyi anlaşılmasını amaçlamaktadır. Söz konusu çalışmada ilk olarak Altın Orda Devleti'nin kurulmadan önce İslam dininin Volga bölgesine nasıl yayıldığı ve Altın Orda Devleti kurulduktan sonra İslam dinine geçişi arasındaki bağlantı ortaya koyulacaktır. Akabinde Berke Han'ın İslam dinine girmesi üzerine yer alan tartışmalar gün yüzüne çıkarılıp bir sonuca varılmaya çalışılacaktır. Ayrıca Müslümanlığı kabul eden Berke Han döneminde İslam dininin Altın Orda Devleti'ne etkisi ve bununla beraber dini politik bir araç olarak kullanıp kullanmadığına ilişkin tartışmalara da bir cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Altın Orda Devleti, Berke Han, İslam, İlhanlılar, Memlüklüler.

THE EFFECT OF ISLAMIC RELIGION IN THE GOLDEN HORDE STATE DURING THE REIGN OF BERKE KHAN

ABSTRACT

The Turkish and Mongolian tribes, who came together under the leadership of Genghis Khan, succeeded in invading parts of the European, Anatolian and Middle Eastern lands, including the Asian continent, as a result of their conquests that began in the 13th century. As a result of these devastating invasions, the Golden Horde State

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, E-Posta: furkankutlu81@gmail.com ORCID ID: 0000-0003-0707-0805

was established on the banks of the Volga river as a result of the western expedition initiated between 1237-1241 under the leadership of Batu Khan, the grandson of Genghis Khan. This Turkish-Mongolian state, founded by the Cuci generation, has some characteristics different from the other Genghisian states. One of these different features is that it was the first Genghisian state to adopt the religion of Islam. The arrival of Islam in the Volga region in the 8th century had a great effect on the Golden Horde's conversion to Islam. It is known that the Bâharziye branch of the Kübreviyye order, which is one of the sub-branches of Yeseviyya, was effective in the conversion of the Golden Horde to Islam and its spread. There is various information about Berke Khan's conversion to Islam in various sources, and it has been a highly debated issue among researchers. During the years when Berke Khan, who adopted the religion of Islam, was ruler, some important changes occurred in the foreign policy of the state. As a matter of fact, Berke Khan started a further operation against the Ilkhanid State founded by his own cousin that he destroyed the Abbasid caliphate and killed the caliph, and for this they did not hesitate to ally with the Mamluk State. As a result of this alliance, some famous religious scholars came to the Golden Horde state and contributed to the spread of Islam in the country. In the light of the information obtained from various sources, there is information that the religion of Islam did not have an important effect on the change of the foreign policy of the country for the period of Berke Khan, and that Berke Khan used Islam as a political tool. Especially the developments in Azerbaijan and the Caucasus lands, which were the disputed regions between the Golden Horde and the Ilkhanians, caused Berke Khan to attempt an alliance with the Mamluks. The research on the history of the Golden Horde impact on the state of Islam in Turkey is superficial, also investigated insufficiently. The researched subjects mostly focused on the conversion of Mongols to Islam and some Islamic activities carried out by the rulers of the Golden Horde for the religion of Islam. The aim of the study in question is to fill the gap caused by the lack of literature and especially to better understand whether the religion of Islam has an effect on the Golden Horde. In the aforementioned study, first of all, the connection between how Islam spread to Volga region before the Golden Horde was established and the conversion to Islam after the Golden Horde was established will be revealed. Subsequently, discussions on Berke Khan's conversion to Islam will be brought to light. In addition, an answer will be sought for the discussions about the effect of Islam on the Golden Horde state during the period of Berke Khan, who accepted Islam, and whether he used religion as a political tool.

Keywords: Golden Horde State, Berke Khan, Islam, Ilkhanids, Mamluks.

GİRİŞ

Türk-Moğol hükümdarları arasında İslam dinini ilk kabul eden Berke Han dönemine geçmeden önce ilk olarak İslam dininin Moğol istilaları öncesinde Altın Orda sahasına nasıl geldiği hakkında kısa bir giriş yapmak yerinde olacaktır. Volga boyunda İslam dininin varlığına dair ilk kayıtlar Hazar Kağanlığı ile İdil Bulgar Kağanlığı zamanına kadar uzanmaktadır. İslam dini mensuplarının VIII. yüzyılın ikinci yarısında Aşağı Volga, Ortadoğu ve Orta Asya bölgesinde fazla bir nüfusa sahip olduğu görülmektedir. Özellikle Hazar başkenti olan Etil şehrinde 10 binden fazla Müslüman ve 30'a yakın caminin var olduğu bilinmektedir. Hazar coğrafyasının İslam ülkeleri ile olan siyasi, ticari ve ekonomik münasebetleri, İslam dininin bu ülkede özellikle dünyanın dört bir yanından tüccarların akın ettiği başkent Etil şehrinde yayılmasını sağlamıştır.¹ Muhtelif kaynaklarda İslam'ın Volga bölgesinde kabul edildiği yıl 922 olarak belirtilmekle birlikte Rus araştırmacı Viktoroviç, E. A. Halikova'nın düşüncesinden hareketle arkeolojik kanıtların İslam'ın Volga bölgesinde daha önceki yıllarda nüfuz ettiğini kaydetmektedir.² Nitekim IX. yüzyılın sonlarına doğru Türkistan'dan ve diğer İslam dünyasından Volga bölgesine doğru gelen tüccarların etkisiyle bu bölgede İslam dini ve kültürü giderek yayılmaya başlamış ve bununla beraber İtil Bulgarları, Almış Han'ın İslam'ı benimsemesiyle de İslam'ı benimseyen ilk Müslüman Türk devleti unvanına sahip olmuştur.³ Hiç şüphesiz İslam dininin bu kadar erken bölgeye gelmiş olması kendisinden sonra kurulacak olan Altın Orda Devleti'nde İslam'ın yayılmasına kolaylık sağlayacaktır.

Volga bölgesinde İslam kültürünün yerleşip yaygınlaşmasında önemli rol oynayan İdil Bulgar Kağanlığı, Kiev ve diğer Rus knezlikleri ile hem siyasi hem de ticari ilişkilerde bulunmasının yanı sıra bölgede çok yoğun mücadeleler yaşanmıştır. Bu mücadelelerde çoğu zaman Bulgar Kağanlığı galip gelse de Ruslar, Moğol istilaları öncesinde Bulgarlara karşı üstün konuma gelmeyi başarmışlardır.⁴ Söz konusu bu üstünlük İdil Bulgarlarının gücünü zayıflatmakla birlikte İslam dini, Hristiyan Rusların karşısında yok olma tehlikesi ile karşı karşıya

¹ Murat Eldarov, *İslamiyet'in Hazarlar Arasında Yayılması*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2006, s. 47.

² Vasilev Dimitriy Viktoroviç, *İslam v Zolotoy Orde (İstoriko- Arheoloğičeskoe İssledovanie)*, Federalnoe Agentstvo po Obrazovanii Astrahanskiy Gasudarstvennyy Universitet, Astrahan 2007, s. 7-8.

³ Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972, s. 115.

⁴ Akhun Telli Korkmaz, *Altın Orda Devleti'nde Din*, Berikan Yayınevi, Ankara 2018, s. 96.

kalmıştır. Tarihî kayıtlar incelendiği zaman Moğolların, Asya, Avrupa hatta Ortadoğu ve Anadolu coğrafyasında yaptıkları yıkımlar ile müthiş bir korku saldıkları bilinen bir gerçektir. Ancak Avrupa'ya 1237-1241 yılları arasında sefer düzenleyen Batu komutasındaki Moğol ordularının, Bulgar topraklarında ve özellikle Rus knezliklerinde yaptığı yıkımlar her ne kadar kötü olarak algılsa da aslında istila sonrasındaki gelişmeler Volga boyunda İslam dininin daha güçlü bir şekilde ayakta kalmasına zemin hazırlamıştır.⁵

Moğol fetihleri sonucunda Deşt-i Kıpçak bölgesine gelen Moğollar ve Türkler arasında yaygın olan din Şamanizm yani pagan dinidir. Altın Orda Devleti'nin hâkimiyeti altındaki topraklarda Rus knezliklerinin olduğu bölgelerde Hristiyan, Harezmi ve Volga boyunda ise İslam dini hâkimdir. Cuci Ulusu'nun, uzun zaman önce İslamlaştırılmış bölgelere girmesi, İslam'ın ve Müslümanların devlet ve kamu kurumlarının oluşumunda, şehirlerin ve el sanatlarının, ticaretin ve kültürün gelişmesinde önemli katkıları olmuştur. Moğolların Müslüman bölgesine hâkim olup İslam dininin etkisi altında kalmasının yanında Hristiyan bölgesine hâkim olması sebebiyle Hristiyanlığın etkisinde de kaldığı söylenebilir. Örnek olarak Altın Orda Han'ı Sartak, Batu Han'ın sağlığında Rus knezlikleriyle ve Ermeni Prensleriyle ilişki kurmuş, aynı zamanda Latin dünyası ile de ilişki halinde olmuştur. Moğolların Hristiyanlaştırılması ve Batı dünyasının düşmanı olan Müslümanların üzerine saldırma planları yapan Avrupa devletlerinin, Sartak'ın Hristiyanlık dinini benimsemesi haberini büyük bir sevinçle karşılamışlardır.⁶ Hristiyanlık dini devletin dış politikasını etkilemiş olsa da daha kalıcı olan ve devletin yapısını en çok etkileyen din İslam dini olacaktır.

*“Doğu Avrupa'dan İrtiş Irmağına kadar uzanan sahadaki bölünmüş yapıyı tek bir çatı altında birleştiren Cuci Ulusu, büyük bir ekonomik ünitenin doğmasına neden olmuştur. Bu ekonomik ünite, iktisaden doğuya olan bağımlılığı aynı zamanda kültürel olarak, özellikle hâkim unsur Türk-Moğolları, doğunun etkisine açık bir durumda tutmaktaydı. Bu durum Altın Orda sahasında sözü edilen Harezmi'den yönlendirilen İslamlaşmayı hızlandıran süreci yaratmıştır.”*⁷ Bu hızlandırma sürecinin ilk aşaması ise Berke Han döneminde başlayacaktır. Bu makalede Altın Orda Devleti'nde ve diğer Cengiz Han'ın kurduğu Büyük Moğol İmparatorluğu'nun bakiyeleri arasında İslam dinini ilk kabul eden Berke Han'ın Müslümanlığa nasıl geçtiği konusu ele alınacak ve İslam dininin devlete olan etkisi gözler önüne serilecektir.

1. Berke Han'dan Önce Altın Orda Devleti'nde Dinî Durum ve İslam Dinini Seçme Konusu Üzerine Bazı Mülâhazalar

Berke Han döneminde Altın Orda artık büyük bir devlet konumuna yükselmiş ve hem Altın Orda tarihinde hem de Büyük Moğol İmparatorluğu bünyesinde önemli olayların yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu önemli olaylardan biri çalışmanın konusunu oluşturan İslam dinini seçme meselesidir. Çeşitli kaynaklarda Berke Han'ın İslam dinini seçmesiyle ilgili olarak bir takım farklı bilgiler göze çarpmaktadır. Berke Han'ın Müslüman olmasından önce Altın Orda Moğolları'nın dini hakkında bilgiler vermek yerinde bir tutum olacaktır. Çünkü kendisinden önceki hanların dini görüşleri hakkında verilen bilgiler devletin İslamiyet'e geçmesinde çok etkili olduğu saptanmıştır. İlk Altın Orda Han'ı Batu Han'ın inancı hakkında çeşitli müelliflerin verdiği bilgiler Batu Han'ın dini algısının tam bir hoşgörü politikası üzerine olduğunu göstermektedir. Özellikle İslam dinine gösterilen bu hoşgörü politikası, Berke Han'ın hem İslam dinini hem de iktidara gelmesinde etkili olmuştur.

Müslüman tüccarlar ve aydınlarının her zaman saygı ve hürmet gösterdikleri bir Moğol hükümdarı olan Batu, yakın çevresine birçok Müslüman müşavir almış, onların birçoğunu devlet işlerinde görevlendirmiş, ayrıca çeşitli ülkelerden başkent Saray şehrine gelen Müslüman tüccarlara da çok büyük önem vermiştir.⁸ Bu şekilde ülkede ticaret canlanmakla birlikte ülkeye çok sayıda Müslüman tüccarın gelmesine neden olmuştur. Batu Han'ın saltanatında basılan ilk Altın Orda parası incelendiği zaman sikkenin üstünde Abbasi Halifesi Nasır ed-din'in adı göze çarpmaktadır. Söz konusu bu basılan sikke, Saray ve Saratov gibi pek çok Altın Orda şehrinde rastlanılmakla birlikte burada Batu Han'ın (1225-1255) bölgede yaşayan Müslüman halkın eğilim ve sosyo-kültürel altyapılarına uygun olarak Türk-İslam geleneğini sürdürmek için Abbasi Halifesinin adını kullanmış⁹ olması oldukça önemli bir husustur. Atalarının dinine mensup olup sikkeyi, Abbasi Halifesi adına bastırması olmasının bir diğer nedeni de ticaretin ön plana çıkmış olmasıdır. Altın Orda topraklarında İslam'ın yayılması Müslüman tüccarlarla doğrudan bir bağlantısı olduğu çok açıktır çünkü şehirlerin büyümesiyle ve kalabalığın Müslümanlaşması ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır.

⁵ Abdullah Gündoğdu, “Altın Orda Sahasında İslamlaşma ve Sonuçları”, *Volga Ural Bölgesinde İslam Medeniyeti İkinci Milletlerarası Sempozyum Bildirileri*, IRCIA (Proceedings of The Second International Symposium on Islamic Civilization in Volga-Ural Region) Kazan, Tataristan, 24-26 Haziran 2005, s. 235.

⁶ Altay Tayfun Özcan, “Sartak Han”, *Tarihin ve Tarihçinin İzinden: Kazım Yaşar Kopruman Armağanı*, TKAE Yayınları, Ankara 2014, s. 175-176.

⁷ Gündoğdu, *agm*, s. 235.

⁸ Zekeriyâ Kitapçı, *Türk Moğol Boyları Arasında İslâmiyet*, Yedikubbe Yayınları, Konya 2005, s. 232-233.

⁹ Ekrem Kalan, “Nüsmatik Materyallere Göre İslamlaşma Sürecinde Altın Orda Hanlarının Kullandığı İsim ve Unvanlar (1227-1357)”, *Karadeniz Araştırmaları*, C. IX, Ankara 2012, s. 26.

BERKE HAN DÖNEMİNDE İSLAM DİNİNİN ALTIN ORDA DEVLETİ'NE ETKİSİ

Şehirlerin büyümesine paralel olarak Altın Orda şehirlerinin dönemin en önemli ticaret merkezlerinden biri haline gelmesi, daha Batu Han'ın döneminde bu bölgelere çok sayıda tüccarın gelmesine neden olmuştur. Hanların şehirlerdeki ticareti geliştirmek için bir dizi politikalar izlemesi, tüccar sınıfı ile hanları bir birbirine yakınlaştırmıştır.¹⁰ Tüccar sınıfının içinde yoğun bir Müslüman nüfusu olduğunu düşünürsek halife adına bastırılan para hem ticaretin artmasına sebep olacak hem de ülkede Müslüman tüccarların etkisini arttıracaktır. Bu etki en iyi Berke Han döneminde anlaşılacaktır.

Gulusya Gali Ahmetova çalışmasında Cüzcani'den bir alıntı yaparak “*Batu gizlice Müslüman oldu, ama bunu açıklamadı ve İslam'ın takipçilerine tam bir güven verdi.*” ifadelerini kullanmıştır.¹¹ Tabii ki diğer muhtelif kaynaklarda Batu'nun Müslümanlığına dair bilgi bulunmazken, Viktoroviç, Cüzcani'nin Batu'nun cenaze töreni hakkında Müslüman geleneklere göre gömülmediğini belirtmiş olmasını çalışmasında özellikle vurgulamıştır.¹² Batu Han'ın cenaze töreni ile ilgili muhtelif kaynakların incelenmesinden çıkan sonuca göre Batu Han 1255 sonları veya 1256 başlarında vefat etmiş, Şamanist olduğu için kendisine atalarının ananesine uygun bir şekilde merasim yapılmıştır. Mezarı bilinmeyen bir yerde hazırlanmış, eşyaları, atı ve silahlarıyla birlikte gömülmüştür. Üzerinde saatlerce at koşturularak mezar yerinin kaybolması sağlanmıştır.¹³

Batu'nun ölümünden sonra Altın Orda'nın yönetimi oğlu Sartak'ın eline geçmiştir. Ancak hâkimiyeti kısa sürmüş ve ardından Berke Han, 1256 yılında devletin başına geçmiştir. Sartak ile ilgili olarak söz konusu çalışmanın giriş kısmında da belirtildiği üzere Hristiyanlık dinine geçmesinden başka bir bilgi yoktur. Berke Han'ın İslam dinini seçmesiyle ilgili olarak Sayın, İhsan Arslan, Ebu'l Gâzi'nin “*Seçere-i Türk*” adlı eserinden alıntı yaparak, onun tahta çıktıktan sonra kabul ettiğini öne sürmektedir. “*Ona göre Berke bir gün ağabeyi Batu Han tarafından inşa ettiren Saray şehrine giderken yolda Buhara'dan gelen büyük bir kervana rast gelmiştir. Kervanın içinde iki tacir ile sohbet etmek için bir köşeye çekildikten sonra onlara İslami hükümler hakkında birtakım sorular sormuştur. Tacirler, İslam dini hakkında öyle ikna edici cevaplar verirler ki Berke tam bir samimiyetle onların söylediklerine inanmış ve İslam'ı kabul etmiştir.*”¹⁴

Tarihî bulgular arasında önemli bir yer tutan destanlar, dönem olaylarının aydınlatılmasında önemli birer kaynak niteliğinde olmuşlardır. Altın Orda ve Kazakistan tarihi açısından önemli bir destan olarak atfedilen “*Cengizname*” adlı destanda bunlardan birisidir. Ötemiş Hacı tarafından kaleme alınan “*Cengiznâme*” adlı eserde Berke Han'ın Müslüman olması ile ilgili şöyle bir rivayet anlatılmaktadır. “*Berke Han anasından doğduğundan beri Müslümandı. Dünyaya geldiği o yerde, öz anasının sütü ve başka kâfir kadınlarının sütünü emmedi. Kâhinler ve bilginler fal baktılar ve şöyle dediler; Bu Muhammedi'dir. Muhammedi olan kâfir kadının sütünü emmez. Bunu söyledikleri zaman Müslüman bir kadını râzı edip getirdiler. Berke Han o kadının sütünü emmeye başladı.*”¹⁵

Garustoviç konuyla ilgili olarak Arap tarihçi Nüveyri'den bir alıntı yaparak “*Berke Müslüman oldu ve onun İslam'ı güzeldi. İnanç fenerini inşa etti, Müslüman ayinleri kurdu, kadıları onurlandırdı, onlara yaklaştı... ve devleti içinde bir cami ve okul inşa etti...Karısı Çiçek Hatun da Müslüman oldu; kendisi ile birlikte taşıdığı çadırlardan bir cami yaptı*” ifadelerine çalışmasında yer vermiştir. Bununla birlikte, Arap yazarlar sürekli olarak Altın Orda nüfusunun kütesinin Han Berke ile birlikte Müslüman dini kabul ettiğini belirtmişlerdir.¹⁶

İhsan Arslan ve Tiesenhausen çalışmalarında İbn Haldun ve Aynî'den alıntı yaparak, Berke Han'ın Müslüman olması konusunu şöyle anlatmaktadırlar.

“*Berke, İslam'ı Necmeddin Kübra'nın öğrencilerinden Şemseddin Baherzî vesilesi ile kabul etti. Baherzî Buharâ'da otuyordu. Berke'ye İslam'ı kabul etmesi için teklifte bulundu. Berke İslam'ı kabul etti ve gönderdiği bir yarıktaki ona başka alanlarda dilediği şekilde hareket etme hürriyeti verdi. Baherzî bunu kabul etmeyince, Berke, onunla görüşmek üzere Buharâ'ya gitti. Berke Han Buharâ'ya geldikten sonra şeyhin dergâhına geldi ve orada beklemeye alındı. Sabaha kadar şeyhin huzuruna alınmadı. Hatta aradan üç tam gün geçmesine rağmen, o hâlâ şeyhin huzuruna kabul edilmedi. Daha sonra dergâh ileri gelenleri Berke Han'ı şeyhin huzuruna çıkardılar. Berke Han, şeyhin ayağını öptü. Bu çok müstesna bir görüşme olmalıydı. Berke Han, şeyhin huzurunda Müslüman olduğunu bir kez daha yineledi. Onun yanında bulunan emirlerden bir grup da Müslüman oldu. Bunun üzerine şeyh ona İslam'ı yayma görevini*”

¹⁰Viktoroviç, *age*, s. 16.

¹¹Gulusya Gali Ahmetova, *İslam v Zolotoy Orde: Traditsii Religioznovo Opita*, Akademia Nauk Respubliki Tataristan İnstitut İstorii im. Ş. Mercani Tsentri İssledovaniy Zolotoyordnskey Tsivilizatsii, Kazan 2007, s. 52.

⁹Viktoroviç, *age*, s.17.

¹³Mustafa Kafalı, “Batu Han”, *Diyabet İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 2012, s. 209.

¹⁴İhsan Arslan, *Moğollar Arasında İslamiyet'in Yayılışı*, Onur Akademi, İstanbul 2018, s. 236.

¹⁵Ötemiş Hacı, *Cengiznâme*, haz. Tuncer Gülensoy, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2020, s. 34-35.

¹⁶G. H. Garustoviç, “Religioznaya Situatsiya v Zolotoy Orde: Glazami Sovremennikov”, *İslam i Vlast v Zolotoy Orde*, Akademia Nauk Respublikası Tatarstan, Kazan 2012, s. 84.

verdi. Berke Han da İslam'ı kendi halkı arasında yaydı, yönetimi altındaki bütün alanlarda mescidler ve medreseler yaptırdı, bilgin ve fakihlerin gönlünü kazanarak kendileriyle dost oldu."¹⁷

Berke Han'ın İslam dinini seçmesi hakkında kaynaklarda sık sık geçen bilgiler İbn Haldun ve Aynî'nin verdikleri bilgilerdir. İki müellifin verdikleri bilgiler her ne kadar abartılı bir üslupla anlatılmış olsa da Berke Han'ın Şeyh Baharzi'nin yanına Buhara'ya gidip onun müridi olabileceği kabul edilebilir bir bilgidir. Ancak verdikleri bilgilerden anlaşıldığı üzere Berke Han'ın, İslam dinini seçerken Müslüman kimliğini kendi Moğol kimliğinden daha üstün tuttuğu anlaşılmaktadır. İbn Haldun ve Aynî'nin kaydettiği anekdotun onun daha önce İslam dinine girdiği ve Şeyh Baharzi'nin karşısında Müslüman olduğunu yinelediği vurgulanmaktadır. Bu bilgiye göre iki müellif de Berke Han'ın daha önceden İslam dinine girip Müslüman olduğunu kabul etmektedir.

İbn Haldun ve çağdaşı olan diğer müverrihlerin verdikleri bilgilerden farklı olarak Cüzcanî'nin ve El Ömerî'nin kaydettiği bir takım değerli bilgiler dikkate şayan niteliktedir. Jean Richard'ın Cüzcanî'den aktardığı bilgiler doğrultusunda Hülagu'nun Bağdat'ı kuşattığı esnada şu bilgiyi halifeye göndermiştir. "*Amcam Berke, Şeyh Seyfeddin. Baharzi'nin tesiri ile Müslüman oldu*", böylece Jean Richard, Cüzcanî'den aktardığı bilgiden hareketle, Berke'nin İslam dinini seçmesinde Buhara'daki ünlü Şeyh'in daha sonraları onun üzerinde etkili olduğunu söylemektedir.¹⁸ Malov, Malışev ve Rakuşi'nin Altın Orda Devleti'nde dinler konusu üzerine yaptığı çalışmada, El Ömerî'yi kaynak göstererek Berke Han'ın 1240'lı yılların sonunda Mengü'yü büyük kağanlık için desteklemesi sonrasında Moğolistan'dan dönüş yolunda Buhara'ya gelip, Şeyh Baharzi'yle yakınlaşip onun etkisi altında İslam'ı kabul ettiğini vurgulamaktadırlar.¹⁹ Doğulu tarihçilerin verdikleri bilgilerde biraz farklılıklar olsa da tarihî kayıtlardan anlaşıldığı üzere Berke Han'ın İslam dinini seçip Müslümanlığı benimsemesinde Necmeddin Kübra'nın müridi Baharzi'nin etkisinin büyük olduğu anlaşılmaktadır.

Baharzi hakkında kaynaklarda yazılanlara göre Moğolların ona "*Ulu şeyh*" unvanı verdikleri bilinmektedir. Bazı menkıbelerde yazılanlara göre Batu Han ile Hülagu Han da onun vasıtasıyla Müslüman olmuşlar, ancak bunu gizli tutmuşlardır. Bütün bunlar şeyhi Necmeddin-i Kübrâ'yı öldürmüş olan Moğolların Baharzi'ye büyük bir saygı duyduklarını göstermektedir. Sağlığında şöhreti ve tesiri geniş sahalara yayılan ünlü mutasavvıfa "*Bâharziyye*" adlı bir tarikat nisbet edilmektedir. Halifelerinden Bedreddin-i Semerkandî'nin müritlerinden Şeyh Necibüddin vasıtasıyla etkisi Hindistan'da da yayılmıştır.²⁰

Çeşitli Rus kaynaklarında ise Berke Han'ın Müslüman olmasında annesinin etkisinin olduğu ifade edilmektedir. Örnek olarak Poçekayev'in Altın Orda Hanları'nın biyografileri üzerine yazdığı eserde konuyla ilgili olarak annesi Sultan Hatun'un etkisinden bahsetmektedir. Cengiz Han ile Alaeddin Muhammed Harzemşah arasında yaşanan Otrar hadisesinden sonra Alaeddin Harzemşah'ın kızı Sultan Hatun ve annesi Terken Hatun Cengiz Han'a esir düşmüşlerdir. Akabinde müellif, Cengiz Han'ın oğlu Cuci ile Sultan hatunu evlendirdiğinden ve Berke, Berkeçar, Buri'nin Müslüman geleneklerine göre yetiştirilmiş olduklarından bahsetmektedir.²¹ Aynı şekilde A. N. İvanov da Berke Han'ın Müslüman dininin kabul etmesindeki nedeni, kardeşleri Berkeçar ve Buri'yle birlikte anneleri Sultan Hatunun Müslüman olduğunu görerek etkilenmiş olacağını ifade etmiştir. Rus araştırmacı Garustoviç de bu görüşlere yakın bir görüş sunmakta ve Berke Han'ın, Altın Orda'nın hükümdarı olmadan önce İslam'ı kabul ettiğini, henüz Han olmadan Bağdat halifesi ile irtibata geçip, halifeden bir hediye olarak kendisine gönderilen onurlu kıyafetleri defalarca giydiğini ifade etmiştir.²²

Berke Han'ın Müslüman olmasıyla ilgili olarak kaynaklarda yer alan farklı bilgiler tasnif edildiğinde Doğulu yazarların gözünden meseleyi değerlendiren bazı Rus araştırmacılar, Berke Han'ın Necmeddin Kübra'nın öğrencisi Şemseddin Baharzi aracılığıyla Müslüman olduğu kanaatinde idirler. Ebul Gazi'nin Müslüman tacirler vasıtasıyla Müslüman olduğu bilgisi ülke içerisinde tüccar sınıfın etkisini göstermesi bakımından önemlidir ancak Berke'nin Müslüman olmasını tek bu bilgiye dayandırmak yanlışır. Batılı yazarların yani Rus araştırmacıların geneli ise Berke Han'ın çocukluğundan beri Müslüman olduğunu vurgulamışlardır. Bununla birlikte söz konusu bilgiler tahlil edildiği zaman, Berke Han'ın çocukluğunda annesi vasıtasıyla İslam dinini tanıdığı ve ilerleyen yaşında ise Şemseddin Baharzi aracılığıyla İslam dinini kabul ettiği sonucuna varılmıştır. Çocuk yaşlarda İslam'ı tanımış olması Baharzi'nin etkisi altında kalmasını oldukça kolaylaştırdığı söylenebilir. Ötemiş Hacı'nın Berke'nin Müslüman olması konusunda verdiği bilgiler destansı ve abartılı olmakla birlikte onun han olmadan önce İslam dini ile tanışmış olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

¹⁷Arslan, *age*, s. 238; Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, Maarif Matbaası, İstanbul 1941, s. 354.

¹⁸Jean Richard, "Berke Han'ın İslam'a Girişi ve Altın Orda Hanlığında İslamiyet'in Yayılışı", çev. Abdulkadir Yuvalı, *Türk Kültürü*, S. 306, 1988, s. 635.

¹⁹N. M. Malov, A. B. Malışev, A. İ. Rakuşin, *Religiya v Zolotoy Orde*, Saratovskiy Gosudarstvennyy Universitet, 1998, s. 96.

²⁰Süleyman Uludağ, "Bâherzi, Seyfeddin", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1991, s. 475.

²¹R. Yu. Poçekayev, *Tsari Ordinskie Biyografii Hanov i Praviteley Zolotoy Ordi*, Evraziya, S. Petersburg, 2012, s. 33.

²²G. H. Garustoviç, "Srednevekovie Avtorı O Rasprostraneni İslama v Uluse Cuci", *Vestnik Akademia Nauk*, V.17, no.3, Başkurdistan, 2012, s. 57.

2. Berke Han Dönemi İslam Dininin Altın Orda Devletine Etkisi

İlk Müslüman Berke Han'ın saltanatı altında Altın Orda Devleti'nde meydana gelen değişiklikler, toplumda kalıcı ve derin eğilimlere neden olmuştur. Tahtta bir putperest görmek istemeyen Harezm-Bulgar Müslüman din adamları, İslam'ın bir destekçisini görmek istedikleri için Berke Han'a destek vermişlerdir. Bundan dolayı, Batu Han'ın ölmesinin ardından oğlu Sartak'ın (Büyük Moğol Kağanı Mengü'nün adayı) taraftarları ile Berke'nin taraftarları (Cuci Ulusu'nun ona bağlı aristokratları) arasında çatışma çıkmıştır. 1259 yılındaki kısa süreli siyasi gerilim neticesinde zafer ne Sartak, ne onun oğlu Ulakçı, ne de annesi Borakçına'nın olmuş kazanan Berke Han'ın tarafı olmuştur.²³

Altın Orda tahtına Berke Han'ın çıkmasıyla Müslüman tüccarlar gerçekten de tüm devlet kurumlarına erişim sağlamışlar ve Müslüman din adamlarının önünde misyonerlik faaliyetleri için geniş bir alan açılmıştır.²⁴ Cuci Ulusu'nda, özellikle de Kıpçak Türkleri arasında İslamlaşmanın ilk aşamasını geçmiş olan bazı bölgelerde İslam aktif bir şekilde yayılmaya başlamıştır.²⁵ Berke Han'ın İslam dininin yayılması konusunda yaptığı faaliyetlerde herhangi bir zorlama teşebbüsünün bulunmadığı görülmektedir. Batu Han döneminde çeşitli dinlere karşı gösterilen hoşgörü politikasının, Berke Han döneminde de devam ettiği anlaşılmaktadır. Tarihî kayıtlarda Berke dönemi ile ilgili olarak 1261 yılında başkent Saray şehrinde bir piskoposluğun kurulduğu bilinmektedir. Ayrıca Papazlar vergi ödenmekten de muaf tutulmuşlardır.²⁶ Berke Han, İslam dinini yaymak için baskıcı ve sert bir politika takip etmemiştir. Berke Han'ın İslam dinini benimsemiş olması Müslümanlığın Altın Orda coğrafyasında yayılması ateşleyen ilk kıvılcım olmuştur. Buradan yola çıkarak Deşt-i Kıpçak ülkesinde İslam'ın yayılmasının daha çok Müslüman tüccarlar ve bölgeye gelen çeşitli din adamlarının çabaları sayesinde olduğu söylenebilir. Müslüman şehirlerinden Altın Orda şehirlerine ve özellikle başkent Saray şehrine tacirlerle birlikte gelen zanaatçıların sürekli akını ile İslam'ın giderek yayıldığı bilinmektedir. Altın Orda Devletinin İslamlaşmasında Orta Asya'nın Buhara ve Ürgenç (Harezm) gibi kültür merkezlerinin yanında Bulgar şehrinin üstlendiği rol oldukça önemlidir.²⁷

Berke Han'ın Müslümanlığı ile ilgili olarak İzmaylov'un verdiği bilgiler İslam dininin devlet kademelerini nasıl etkilediğinin anlaşılması konusunda oldukça önemlidir. Bu konuda İzmaylov, Cüzcani'yi kaynak göstererek, Berke'nin zengin bir kütüphaneye sahip olduğu, sarayının altında sürekli olarak ilahiyatçılar ve hukuk uzmanları olduğu, Kuran'ın ve Sünnetin tercümanlarının olduğu ve şeriat meselelerinde de sık sık tartışmaların meydana geldiğinden bahsetmektedir.²⁸ Altın Orda Devleti'nin diplomatik temaslarını açıklayan diğer Arap yazarlar, Berke Han'ın büyükelçilik görevine emirlerin alınmasıyla her birinin müezzin ve imama sahip olduğunu aynı zamanda her hatununun kendi müezzin ve imamının bulunduğunu ifade etmişlerdir. Berke, militan inancı vaaz eden ve Moğollara karşı savaşta ölen şeyhin etkisi altında İslam'ı benimseyerek, Moğol İmparatorluğu ile siyasi bağlarını koparmış ve kendi ulusundaki Müslümanlar ile İslam ülkelerindeki Müslümanlarla ittifak kuracağını ilan etmiştir. İslam'ın Berke Han, eşleri ve en yakın Emirleri tarafından benimsenmesi, muazzam politik öneme sahip bir faktör haline gelmiştir.

Söz konusu Berke Han'ın devri ile ilgili olarak Türkçe ve Arapçayı iyi konuşan bir Müslüman vezirin "*Şerefeddin el Kazvini*"nin adı kaynaklarda geçmektedir. Özbek Han ve Canibek Han dönemlerinde ise vezirlerin İslam taraftarları olan kişilerin arasından atandığı da kaynaklarda yer almaktadır.²⁹ Buradan hareketle İslam'ın hiyerarşik yapının en üst kademelerinde bile etkisinin olduğu görülmektedir. Bu hiyerarşik yapı zamanla İslam dini ile bütünleştiği ve ilk başlangıç noktasının Berke Han ile başladığı açıkça görülmektedir.

Ünlü Moğol Hanı'nın İslamiyet'i kabul etmesi ve İslam ülkeleriyle ilişkiler geliştirmesi neticesinde devletin mimari yapısını da etkilediği görülmektedir. Özellikle şehirde cami, medrese, türbe, kervansaray, hamam vb. yapılar inşa edilmeye başlanmış ve Harezm mimarisinin etkisi altında kalan başkent Saray şehri aynı zamanda ilim merkezi haline gelmiştir.³⁰ Bu sıralarda başkent Saray Berke'ye gelen birçok ulu âlimden birisi de, Necmü'd-Din Ebü'r-Recâ Muhtar b. Mahmud ezZâhidi'dir. Bu ünlü âlim, Hz. Peygamber'in mucizelerini anlatan bir eser yazmış ve "*Nâsiye*" adlı nadide eserini Berke Han'a ithaf ederek onun ihsan ve lütüflarına nail olmuştur.³¹ Elbette Berke Han döneminde İslam dininin yayılması toplumun zirvesini etkilemiş ancak hepsine sirayet etmemiş, sadece Han'a yakın olan muhafız ve aristokrasini etkilediği görülmektedir. Memlük dönemi

²³ Dmitry V. Vasilev, "Altın Orda: Tarih, Ekonomi ve Kültür", çev. M. Bilal Çelik, *Kuruluş ve Çöküş Sürecinde Türk Devletleri Sempozyum Bildirileri*, Sakarya 2008, s. 158.

²⁴ Galiahmetova, *age*, s. 66.

²⁵ Garustoviç, "Religioznaya Situatsiya...", s. 103.

²⁶ Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1993, s. 226.

²⁷ A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Orda ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1976, s. 144.

²⁸ I. L. İzmaylov, "Prinyatie İslama v Uluse Cuci: Priçini i Etapı İslamizatsii", *İslam i Vlast v Zolotoy Orde*, Akademia Nauk Respublikası Tatarstan, Kazan 2012, s. 102.

²⁹ Garustoviç, "Religioznaya Situatsiya..." ,s. 87

³⁰ İlyas Kemalolu, "Saray", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul 2009, s. 122.

³¹ Kitapçı, *age*, s. 246.

emirlerinden ve tarihçilerinden Baybars el Mansuri bu konuda 1262-63 yıllarında Berke Han'ın Mısır'a "*Celaleddin bin Elkadi*" ve "*Şeyh Nureddin Ali*" adlı elçilerin geldiğinden bahsetmektedir.³²

Hem şehir hayatı hem de devlet kademelerinde görülen İslam'ın etkisi aynı zamanda devletin dış politikasını da etkilemiştir. Özellikle büyük kağanlık ile yaşanan gelişmelerden sonra Altın Orda için yeni bir dönem başlamıştır. Altın Orda sikkelerinde Möngke Kağan isminin basımı durdurulmuştur. Sikkelerde 1257 yılı itibarıyla Altın Orda'nın yüksek tamgası ve Berke'nin adı belirlemiştir. Büyük kağanlıkta Kubilay ile Arık-Buga arasında yaşanan iç savaş başladıktan sonra Karakorum vergilerinin ödenmesi de durdurulmuştur.³³ Moğolistan'daki büyük kağanlıktan ayrılarak bağımsız ve kendi iç ve dış işlerinde serbest bir devlet haline gelen Altın Orda Devleti artık bir İslâm Devleti haline gelmiştir. Cuci'nin torunu Bulgan'ın Tutarogul tarafından büyük kağanlık kurultayında öldürülmesi olayında, Tutarogul, sihirbazlık suçundan yakalanıp Hülagu Han tarafından Berke Han'a yollanmıştır. Berke Han Cengiz yasası gereğince cezalandırılması için 1260 yılında Hülagu Han'a tekrar yollanmış ve cezalandırılmıştır.³⁴ Cüzcanî ve Cüveyni'nin saptamalarına göre Berke Han, dedesi Cengiz'in yasalarını ve şeriatı birlikte uygulamış ve her iki kuralın özüne bütün samimiyeti ile bağlı kalmıştır. Altın Orda Devleti'ndeki cami ve mescitler dâhil olmak üzere İran, Horasan ve Aşağı Türkistan'ın birçok şehirlerinde hutbeler, Berke Han adına "*Nâstru'd-Din Ebü'l Meâl Berke Han*" unvanıyla okunmaya başlamıştır.³⁵

Söz konusu çalışmanın giriş kısmında belirtildiği üzere Altın Orda Devleti, daha önceden İslam dini ile tanışmış bölgelere hâkim olmasından dolayı İslam Devlet Teşkilatından büyük oranda etkilenmiştir. Bu etki devletin bastırıldığı paralara da yansımıştır. Bastırılan bu paralar, hem boy hem ağırlık hem de biçim bakımından Müslüman Türk hükümdarlarının bastırıldığı paralara oldukça benzemektedir.³⁶

Berke Han'ın İslam dinini yayma gayretinden daha çok dini politik bir araç olarak görmesi üzerine de bir takım mülahazalar bulunmaktadır. Bu düşünceler özellikle Altın Orda ile İlhanlılar arasında meydana gelen savaşlarda ve Memlûklüler ile yapılan ittifaklarla ilgilidir. Garustoviç konuyla ilgili olarak İran'da savaşan Hülagu ordusuna, büyük bir Altın Ordu birliğinin katıldığından bahsetmektedir. Bununla birlikte bu büyük birliğin Berke Han'ın ordusunun olduğunu, şehrin çöküşüyle ve halifenin öldürülmesiyle sona eren Bağdat saldırısına katıldığını vurgulamaktadır. Akabinde Müslüman Berke'nin yağmadan pay aldığı ve Hülagu Han'ın 1258 yılında Bağdat'ı kuşatıp almasıyla birlikte Halife Mutasım Moğollar tarafından idam edilirken İslam'ı savunan Berke Han'ın, bu olaya hiçbir şekilde tepki göstermediğini ileri sürmüş ve birliklerini bile geri çekmediğini vurgulamıştır.³⁷

Garustoviç, Berke ile Hülagu arasındaki barış durumunun 1262 yılından sonra Berke'nin, Cengiz Han'ın yasası gereğince daha önceki düzenlemelerinin öngördüğü müttefikler tarafından fethedilen toprakların bir kısmını Hülagu'dan talep ettiği zaman dramatik bir şekilde değiştiğini ifade etmektedir. Akabinde değişen bu durumun sonucunda ilişkilerin kopmasına, elçilerin, tüccarların öldürülmesine ve her iki tarafın da hem Moğolların hem de Müslümanların katıldığı bir savaş ile neticelendiğini belirtmiş, genişlemeci hedefleri örtbas etmek için kullanılan dinin arka planı ön plana çıktığını açıkça vurgulamıştır.³⁸ Yakubovskiy de aynı görüştedir. Ona göre "*Berke Han, Azerbaycan'ı Altın Ordu'ya ilhak etmek için çalışıyor ve kendi birliklerinin İran'ın işgaline ve Bağdat'ın zaptına katıldıklarını sebep gösteriyordu. Azerbaycan'ı mükâfat, yani elde edilen ganimetten bir pay olarak istiyordu. Bu sorun etrafında yapılan görüşmeler hiçbir sonuç vermemiş ve iki Moğol devleti arasında askeri çarpışmalar başlamıştı.*"³⁹

Cuci Ulusunun ve İlhanlıların ilişkisi defalarca uzmanların araştırmasına konu olmuştur. İlhanlılar ve Altın Orda arasındaki düşmanlığı tetikleyen faktörlerden biri Cuci neslinin İpek Yolu'nun yollarından birinin geçtiği ve zengin meraların bulunduğu Kuzey İran ve Azerbaycan'a yönelik iddiaları bir diğeri ise İran'da Altın Orda prenslerinin öldürülmesi ve Hülagu nesliyle yapılan dini savaşlar olarak kabul edilir.⁴⁰

Garustoviç'in görüşüne karşıt bir görüş olarak tarihî kaynaklarda Berke Han'ın daha tahta çıkmadan önce Hülagu ve ordusunu durdurduğu üzere bir bilgi yer almaktadır. El Ömeri'den alıntı yapan Şeremetev konuyu şu şekilde açıklamaktadır. "*Hülagu Han, kardeşi Mengü Kağan'a Halife'nin mülklerini ele geçirmek için cazip bir biçimde ekilemeye başlar ve bu amaçla ortaya çıktı. Bu, Cuci'nin oğlu Berke'ye ulaştı ve bu durumu işitince hiç hoşuna gitmedi, çünkü onunla Halife arasında bir dostluk kurulmuştu. Berke, kardeşi Batu'ya Mengü Kağanı*

³² Viktoroviç, *age*, s. 19.

³³ İzmaylov, *agm*, s. 102-103.

³⁴ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu'ut Tevârih*, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 60.

³⁵ Kitapçı, *age*, s. 247.

³⁶ Kalan, *age*, s. 26.

³⁷ Garustoviç, "Srednevekovie Avtorı...", s. 56-57.

³⁸ Garustoviç, "Srednevekovie Avtorı...", s. 57.

³⁹ Yakubovskiy, *age*, s. 59.

⁴⁰ A. G. Şeremetev, "Religiozniy Faktor vo Vneşney Politike Zolotoy Ordı", *İzvestiya Saratovkovo Universiteta*, Novaya Seria, 2013, s. 5.

BERKE HAN DÖNEMİNDE İSLAM DİNİNİN ALTIN ORDA DEVLETİ'NE ETKİSİ

*biz han yaptık ve o bize ne yapıyor? Arkadaşlarımıza karşı kötülükler yapıp, anlaşmalarımızı çiğniyor ve dostluk bağları kurduğum halifenin topraklarını istiyor”.*⁴¹ Nitekim 1258 yılında Abbasi Halifesi öldürülmüş ve Bağdat İlhanlıların eline geçmiştir. Berke ile Hülagu'nun arasındaki savaşların 1258 yılından sonra olduğu göze çarpmaktadır. İlk büyük savaş 1263 - 1264'te, Kür ırmağının sol kıyısı etrafında meydana gelmiştir. İbn Vasil'dan alıntı yapan Yakubovskiy, “*Berke han savaş meydanında gelip korkunç dövüşü görünce: Allah Moğolları, Moğolların kılıcıyla öldüren Hülagu'yu utandırсын. Eğer beraber olsaydık, bütün yeryüzünü fethetmiş olurduk*” dediğini nakletmiştir.⁴²

Berke Han, kendi öz akrabası İlhanlı hükümdarı Hülagu'ya karşı İslam dininin savunucusu Mısır Memlûkleri Rükneddin Sultan Baybars ile ittifak girişimlerinde bulunmuştur. Aslen Kıpçak Türkü olan Sultan Baybars'ın da bu ittifak işine gelmiş ve Berke Han'ı bu ittifak konusunda teşviklendirmiştir. Berke ve Baybars arasında 1262 yılından itibaren karşılıklı elçiler gidip gelmeye başlamış ve Hülagu'ya savaş ilan edilmiştir.⁴³ Hiç şüphesiz bu ittifak Berke Han'ın da çok işine gelmiştir. İki devlet arasında 13. - 14. yüzyıllar boyunca devam eden diplomatik işbirliği İslam'ın yayılmasına katkıda bulunmak için tasarlanmış Sünni ilahiyatçılardan oluşmuştur. Karşılıklı gelip giden elçiler vasıtasıyla Altın Orda'ya çok sayıda hediyein yanında Kur'an-ı Kerim gönderilmiştir. Muhtelif kaynaklarda gönderilen bu Kur'an-ı Kerimin Affan b. Osman'a ait olduğu ifade edilmiştir. Bu anlatılan olay Rükneddin Baybars tarafından da doğrulanmaktadır.⁴⁴

Berke Han tarafından 1260'lı yıllarda Mısır'a bir büyükelçi vasıtasıyla aile üyelerinden Müslüman olan kişilerin listesi gönderilmiştir. Söz konusu listede Berke Han, “*Bizim büyük kardeşler ve bizim genç kardeşlerim, onların çocukları, oğulları Buda kura ile çocukları ve ev insanları, Pulad Kakacu, Yanşunuka ve üzerinde bulunan topraklarda kendi Kudagu, Karacar, Tanuşbuga, Şiramun, Buzbaku, Mengkadar ile kendi ordusu ve görevlileri, Bekkadak-Baynal, Tukuzogul, Utluktimur, Aji, ile, çocukları, Durbay ve Baynal-Noyon ve Aikaku gibi Baiju'yla birlikte akın eden 10.000 kişilik bir müfreze birliği Tatar evlerinden kim İslam'ı kabul etti ve kafirlerin kalabalığından çıktı*”⁴⁵ ifadelerine yer vermiştir. Söz konusu listede yer alan bilgilere göre İslam dininin aile içinin bir kısmına da sirayet ettiği anlaşılmaktadır.

Mısır Sultanı Baybars tarafından 1262'in sonlarında Altın Orda'ya gönderilen diplomat komisyonunun içerisinde bulunan İbn Abd Ez Zahir, İslam dininin Berke Han dönemindeki etkisi hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Abdüzzâhir'den alıntı yapan Şeremetov, İbn Abdüzzâhir'in bu konuda; “*Onun çadırına ne kılıçla ne de kılıçla girilmez ve çadır eşığının ayaklarını çiğnemez; kimse sol tarafında olduğu gibi silahını başka bir yere koymaz, sadak da bir yay bırakmaz, okları bir sadağın içine koymaz, kar yemez ve kıyafetlerini bir orduda yıkamaz. Elçilerin eşige dokunması, kar yemesi ve kıyafetlerini yıkaması yasaklandı*”⁴⁶ dediğini kaydetmiştir. Şeremetev bu bilgiden yola çıkarak Berke Han'ın Müslüman inançlarının samimiyet derecesini belirlemenin zor olduğunu, ancak İslam'ın onun için eylemlerini motive eden bir faktörden ziyade belirli hedeflere ulaşmayı sağlayan bir kaynak olduğuna inandığını açıkça vurgulamıştır.⁴⁷

Bütün bu gönderilen hediyeler Altın Orda Devleti'nin başkenti Saray Berke'de büyük bir etki yaratmıştır. Diğer Altın Orda şehirleri Saray Batu, Ürgenç ve Buhara Mısır'ın etkisiyle önemli şehirler haline gelmişlerdir. Sözü edilen bu şehirlere Mısır'dan ustalar, tüccarlar, sanatkarlar ve dönemin en ünlü İslam âlimleri gelmiştir. Memlûk ve Altın Orda arasında başlayan bu etkileşim daha da kuvvet bulmuş hatta Baybars büyük oğluna “*Berke Han*” ismini bile vermiştir.⁴⁸

Altın Orda hanı Berke'nin İslam dininin çatısı altında Memlûkler ile kurmuş olduğu ittifak karşısında İlhanlılarında birtakım ittifaklar kurulduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Çoğunlukla Budist bir çevreye sahip olan İlhanlılar, fethedilen Hıristiyan devletlerin seçkinleri arasında destek bulmaya çalışmışlardır. Özellikle Ermenistan ve Gürcistan ile arasında var olan uzun süredir devam eden bağları ve diğer yandan Cengizlilere karşı bir direniş yatağı olan Kuzey Kafkasya'yı hesaba katmışlardır.⁴⁹ Bunun yanında Hülagu'nun Hıristiyan Avrupa ile de ittifak girişimlerinde bulunduğu görülmektedir. Fransa kralı IX. Louis'e dostluk ve işbirliği maksadıyla bir mektup yazan Hülagu Han, Mısır seferi içinde Papa ve Macar kralının desteğini almak için mektuplar göndermiştir. Altın Orda Devleti'nin Doğu ve Orta Avrupa Devletleri için sürekli bir tehdit unsuru olmasından dolayı Macar kralı Jean, yapılan dostluk teklifini kendi politikası gereğince uygun görmüştür.⁵⁰

⁴¹A. G. Şeremetev, *Religioznyy Faktor v Politiceskoy Jizni Zolotoy Ordı*, Dissertatsya Stepeni Kandidata, Saratov 2014, s. 127-128.

⁴²Yakubovskiy, *age*, s. 59.

⁴³Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. M. Reşat Uzmen, Ötügen Yayınları, İstanbul 1980, s. 348.

⁴⁴E. G. Sayfetdinova, “Müslümanskaya Kultura Zolotoy Ordı po Svedeniyam Srednevekovih Arabskiy Istoçhikov”, *Minbar*, Islamic Studies, 2019, s. 692.

⁴⁵Garustoviç, “Srednevekovie Avtorı...”, s. 58.

⁴⁶Şeremetev, “Religioznyy Faktor...”, s. 6.

⁴⁷Şeremetev, *age*, s. 7.

⁴⁸Arslan, *age*, s. 335-336.

⁴⁹Şeremetev, “Religioznyy Faktor...”, s. 6.

⁵⁰Arslan, *age*, s. 337.

Burada vurgulanmak istenen husus Hülagu Han her ne kadar Şamanist olsa da kendisine yapılan bu güçlü ittifak karşısında Hristiyan Avrupa'ya başvurmuştur. Bilindiği üzere Hülagu'nun eşi Dokuz Hatun "*Nesturi Hristiyan*"ıdır. Bu şekilde Avrupa devletlerini kendi tarafına çekme düşüncesine girmiş olması muhtemeldir.

Berke Han'ın Hülagu'ya karşı giriştiği savaşların parlak bir zaferle noktalanması İslam dünyasında çok büyük bir sevinç uyandırmıştır. Bundan sonra komşu Müslüman ülkelerden, özellikle Horasan ve Anadolu'dan Altın Orda topraklarına doğru bir "*Gazi Derviş*" akını başlamıştır. Bu münasebetle Azerbaycan'dan Erdebîl Şeyhi Safiyyü'd-Din Erdebîli ve Anadolu'dan Sarı Saltuk, kendi müridleri ile birlikte Dobruca, Deşt-i Kıpçak ve Kırırma'a gidip buralarda tebliğ ve irşâd faaliyetlerinde bulunmuş ve böylece yüzlerce binlerce kişinin İslam dini ile kavuşmasına vesile olmuşlardır.⁵¹ Hülagu Han'ın 1265 tarihinde ölmesinin ardından İlhanlı tahtına Abaka Han çıkmıştır. Onun saltanatı sırasında Altın Orda ile inişli çıkışlı ilişkilerin yaşandığı görülmektedir. İlk yıllarda bir barış ortamı yaratılmış hatta Berke Han, Tebriz'den ve Meraga şehirlerinden gelir bile elde etmeyi başarmıştır. Bununla yetinmeyen Berke Han, Abaka'nında onayını alarak Tebriz şehrinde kendi adına bir cami ve çeşitli kumaş fabrikaları bile yaptırmış ancak aralarındaki ilişkilerin bozulmasıyla birlikte bu durum tam tersi bir seyir izlemiş ve fabrikalar Abaka Han tarafından yıkılmıştır. Burada Berke Han'ın kendi adına bir cami yaptırmayla Tebriz ahalisini kendisine alıştırmaya çalıştığı ve onların kanuni hanları olduğunu hissettirmek istediği Yakubovskiy tarafından açıkça vurgulanmıştır.⁵² Hayatının son yıllarında Berke Han, İlhanlılar ile olan mücadelesine devam etmiş ve 1266 yılında vefat etmiştir. Berke yönetiminin sekiz yılı boyunca, Han iktidarının güçlendirilmesi, Müslüman ülkelerle yakınlaşma, kentsel gelişim ve ticaret eğilimi açıkça ortaya çıkmış ve bu gelişme yönünün ideolojik temeli İslam dini olmuştur.⁵³

SONUÇ

Altın Orda Devleti'nin İslam dinini seçmesindeki en önemli etkenlerden biri hiç şüphesiz Volga bölgesinde daha önceki yüzyıllarda İslam dininin yerleşmiş olmasıdır. Müslümanlığın Hazarlar döneminde kabul edilmesiyle başlayan İslamlaşma süreci, İdil Bulgarları döneminde etkisini iyice arttırarak Altın Orda Devleti'nin sahip olduğu coğrafyaya Müslüman tüccarların akın etmesiyle de iyice yayılma imkânı bulmuştur. İdil Bulgarlarının Kiev ve diğer Rus knezlikleri ile yaşanan yoğun mücadeleler sonucunda Hristiyan Rus knezliklerine karşı İslam dini yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Ancak XIII. yüzyılda başlayan Moğol fütuhatları sonucunda her ne kadar Volga bölgesi dâhil olmak üzere Doğu Avrupa ve Orta Avrupa'nın bir kısmı büyük tahribata uğramış olsa da diğer dinlere karşı uyguladıkları hoşgörü politikası sayesinde İslam dini Hristiyan dini altında ezilmekten kurtulmuştur. Batu Han'ın ölümünden sonra tahta çıkan Sartak, her ne kadar Hristiyan dininin etkisi altında kalmış olsa da Berke Han döneminde İslam, Altın Orda topraklarına girmiştir.

Berke Han'ın İslam dinini seçmesiyle ilgili çeşitli kaynaklardan elde edilen bilgiler sonucunda küçük yaşlarda annesi Sultan hatundan aldığı eğitimin ve Necmettin Kübra'nın müritlerinden Şeyh Baharzi'nin etkisi olduğu anlaşılmıştır. Annesi Sultan Hatun ve kardeşleri Berkeçar ile Buri'nin Müslüman olmasından dolayı Berke Han küçük yaşlarda İslam diniyle tanışmıştır. Altın Orda tahtına çıktıktan sonra da Şeyh Necmeddin Kübra'nın müritlerinden Şeyh Baharzi vasıtasıyla da İslam dini ile tam bir şekilde bütünleşmiş ve Altın Orda Devleti sahasında İslam dininin yayılmasının önünü açan ilk kıvılcım olmuştur. Kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında Ruslar üzerinde bir din baskısı yapmayıp, papazların vergiden muaf tutulması Berke Han'ın dinlere karşı abisi Batu Han gibi hoşgörü politikası takip ettiğini göstermektedir. Nitekim Saray şehrinde bir Piskoposluk bile kurulmasına izin vermiştir.

İslam dininin Altın Orda Devleti üzerinde siyasi, ekonomik ve devlet kademelerindeki etkisi büyük olmuştur. Ekonomik olarak Müslüman tüccarlar vasıtasıyla ülkede hem İslam dini yayılma fırsatı bulmuş hem de başkent Saray şehrinin çok yoğun bir ticaret merkezi haline getirmiştir. Bunun yanında devletin bastırıldığı sikkelerin Türk İslam devletlerin bastırıldığı paralarla benzerlikler taşıması İslam dininin ekonomi üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Berke Han'ın hüküm sürdüğü dönem içerisinde devlet kademelerinde Müslümanların giderek etkisinin arttığı ve Müslümanların görev aldığı anlaşılmaktadır. Şeriat meselelerinde sürekli olarak ilahiyatçılardan ve hukukçulardan yararlanılmakla birlikte vezirlik kurumuna da Müslüman kişiler getirilmiştir. Siyasi açıdan İslam ülkeleri ile geliştirilen ilişkiler sayesinde Altın Orda Devleti'nde inşa edilen camiler, türbeler, medreseler, kervansaraylar ülkenin mimari yapısını etkilemiş ve devlet tam bir ilim merkezi haline gelmiştir. İslam dininin Altın Orda Devleti'ne etki ettiği konulardan birisi de hiç şüphesiz dış politikadır. Berke Han, İslam dinini kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak öz kuzeni Hülagu'ya karşı savaş başlatmıştır. Berke Han, İslam dinini politik bir araç olarak kullanarak Ayn Calut savaşında İlhanlıları mağlup eden Memlük Sultanı Baybars ile ittifak girişimlerinde bulunmuştur. Bu şekilde bir siyaset belirleyen Altın Orda hükümdarı, her iki koldan kuzeyden ve güneyden İlhanlıları baskı altında tutarak savaşların kendi lehine çözülmesi için güçlü bir ittifak bulmuş ve Memlüklüler ile yapılan ittifakın en önemli düğümü de İslam dini olmuştur.

⁵¹Kitapçı, *age*, s. 251.

⁵²Yakubovskiy, *age*, s. 60.

⁵³Malov, Malışev, vd., *age*, s. 98.

BERKE HAN DÖNEMİNDE İSLAM DİNİNİN ALTIN ORDA DEVLETİ'NE ETKİSİ

Berke Han'ın 1258 yılında Hülagu ve birlikleri tarafından yapılan Bağdat kuşatmasına ordu göndermesi ve hatta elde edilen ganimetten pay istemesi hakkında yapılan spekülasyonlardan, onun hâlâ büyük kağanlığa bağlı olduğuna ve Cengiz yasasına karşı gelmediğine dair bir sonuç ortaya koymaktadır. Azerbaycan ve Kafkasya toprakları için Hülagu ile yaşanan olumsuz durum, İslam dinini devletin siyasi çıkarları doğrultusunda ön plana çıkarmıştır. İslam dini aynı zamanda Altın Orda Devleti'ni büyük kağanlıktan ayırarak müstakil bir bağımsız İslam devleti haline gelmesine olanak sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- ARSLAN, İhsan, *Moğollar Arasında İslamiyetin Yayılışı*, Onur Akademi, İstanbul 2018.
- ELDAROV, Murat, *İslamiyet'in Hazarlar Arasında Yayılması*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2006.
- GARUSTOVIÇ, G. H., "Religioznaya Situatsiya v Zolotoy Orde: Glazami Sovremennikov", *İslam i Vlast v Zolotoy Orde*, Akademia Nauk Respublikası Tatarstan, Kazan 2012, s. 73-97.
- GARUSTOVIÇ, G. H., "Srednevekovie Avtorı O Rasprostraneniı İslama v Uluse Cuci", *Vestnik Akademia Nauk*, V.17, no.3, Başkurdistan 2012, s. 55-61.
- GROUSSET, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. M. Reşat Uzmen, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980.
- GÜNDOĞDU, Abdullah, "Altın Orda Sahasında İslamlaşma ve Sonuçları", *Volga Ural bölgesinde İslam Medeniyeti İkinci Milletlerarası Sempozyum Bildirileri, IRCIA (Proceedings of The Second International Symposium on Islamic Civilization in Volga-Ural Region)* Kazan, Tataristan, 24-26 Haziran 2005, s. 233-248.
- HACI, Ötemiş, *Cengiznâme*, haz. Tuncer Gülensoy, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2020.
- İZMAYLOV, İ. L., "Prinyatie İslama v Uluse Cuci: Priçim i Etapı İslamizatsii", *İslam i Vlast v Zolotoy Orde*, Akademia Nauk Respublikası Tatarstan, Kazan 2012, s. 98-115.
- KAFALI, Mustafa, "Batu Han", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul 2012, s. 8-10.
- KALAN, Ekrem, "Nümismatik Materyallere Göre İslamlaşma Sürecinde Altın Orda Hanlarının Kullandığı İsim ve Unvanlar (1227-1357)", *Karadeniz Araştırmaları*, C.IX, Ankara 2012, s. 23-34.
- KEMALOĞLU, İlyas, "Saray", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.34, İstanbul 2009, s. 121-122.
- KİTAPÇI, Zekeriya, *Türk Moğol Boyları Arasında İslâmiyet*, Yedikubbe Yayınları, Konya 2005.
- KORKMAZ, Akhun Telli, *Altın Orda Devleti 'nde Din*, Berikan Yayınevi, Ankara 2018.
- KURAT, Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972.
- MALOV, N. M., MALİŞEV, A. B., RAKUŞİN, A. İ., *Religiya V Zolotoy Orde*, Saratovskiy Gosudarstvennyy Universitet, 1998.
- ÖZCAN, Altay Tayfun, "Sartak Han", *Tarihin ve Tarihçinin İzinden: Kazım Yaşar Koprıman Armağanı*, TKAE Yayınları, Ankara 2014, s. 171-190.
- POÇEKAEV, R. Yu., *Tsari Ordinskie Biyografiı Hanov i Praviteley Zolotoy Ordı*, Evraziya, S.Petersburg 2012.
- RASONYI, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1993.
- Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu'ut Tevârih*, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejeni, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- RİCHARD, Jean, "Berke Han'ın İslam'a Girişi ve Altın Orda Hanlığında İslamiyetin Yayılışı", çev. Abdulkadir Yuvalı, *Türk Kültürü*, S. 306, 1988, s. 634-642.
- SAYFETDİNOVA, E. G., "Müslümanlığa Kültür Zolotoy Ordı po Svedeniyam Srednevekovih Arabskiy İstoçhikov", *Minbar*, Islamic Studies, 2019, s. 689-702.
- ŞEREMETEV, A. G., "Religioznyy Faktor vo Vneşney Politike Zolotoy Ordı", *İzvestiya Saratovskovo Universiteta*, Novaya Seria 2013, s. 3-8.

ŞEREMETEV, A. G., *Religiozny Faktor v Političeskoj Jizni Zolotoy Ordı*, Dissertatsya Stepeni Kandidata, Saratov 2014.

TIESENHAUSEN, W. De., *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.

ULUDAĞ, Süleyman, “Bâherzî, Seyfeddin”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1991, s. 474-475.

VASİLEV, Dmitry V., “Altın Orda: Tarih, Ekonomi ve Kültür”, çev. M. Bilal Çelik, *Kuruluş ve Çöküş Sürecinde Türk Devletleri Sempozyum Bildirileri*, Sakarya 2008, s. 153-170.

VİKTOROVİÇ, Vasilev Dimitriy, *İslam v Zolotoy Orde (İstoriko- Arheolojiçesko İssledovanie)*, Federalnoe Agentstvo po Obrazovaniü Astrahanskiy Gasudarstvenniy Universitet, Astrahan 2007.

YAKUBOVSKİY, A. Yu., *Altın Orda ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1976.

